

Etički aspekti u radu sa žrtvama nasilja nad starijim osobama

Valentina Grgić*

vkolak17@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1996-0426>

Silvia Rusac**

srusac@pravo.hr

<https://orcid.org/0000-0002-6953-9624>

Nino Žganec***

nzganec@pravo.hr

<https://orcid.org/0000-0003-3916-0127>

<https://doi.org/10.31192/np.21.2.1>

UDK: 364.63-053.9

172

Pregledni članak / Review

Primljeno: 4. listopada 2022.

Prihvaćeno: 27. prosinca 2022.

Cilj je ovog rada produbiti razumijevanje etičkih dilema i izazova u radu stručnjaka pomagačkih profesija u području nasilja nad starijim osobama. Nasilje prema ljudima u starijoj dobi je višedimenzionalan i složen medicinski, pravni i društveni problem. Najčešći su sukobi u pravu starijih osoba na autonomiju/sa-moodređenje i dužnosti stručnjaka da ih zaštiti. Nepostojanje jasnih i ujednačenih definicija, zakonskih propisa i smjernica za djelovanje otežava stručnjacima rad, izbor strategija i intervencija u nekoj situaciji. Osim navedenih etičkih izazova, pojavljuje se i izazov dužnosti prijavljivanja nasilja, pri čemu stručnjaci nemaju jasne upute ni zaštitu, zatim manjak edukacije za specifično područje nasilja nad starijim osobama te neostvarivosti djelovanja multidisciplinarnog pristupa. Nadalje, stručnjacima je izazov u radu i niska razina društvene osviještenosti za ovu problematiku te percepcija starijih osoba koje ne žele pomoć, odnosno nisu sklone prijavljivanju. Polazeći od teorijskog znanja, profesionalnog iskustva, vrijednosnih načela propisanih u profesionalnim etičkim kodeksima, poznavanja okvira za donošenje etičkih odluka te napose poznavanja individualnih obilježja i situacije u kojima se nasilje dogodilo ili se događa, stručnjacima bi u najvećem broju slučajeva trebalo biti moguće donijeti ispravnu, etički utemeljenu odluku.

Ključne riječi: etički izazovi, nasilje, starije osobe, stručnjaci.

* Valentina Grgić, mag. soc. rada; Nikole Šopa 9, HR-10360 Sesvete.

** Prof. dr. sc. Silvia Rusac, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada, Nazorova 51, HR-10000 Zagreb.

*** Prof. dr. sc. Nino Žganec, Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada, Nazorova 51, HR-10000 Zagreb.

Uvod

Nasilje nad starijim osobama je višedimenzionalan i kompleksan društveni problem koji se ne odražava samo na direktno pogođene osobe nego često i na njihove obitelji, stručnjake pa u konačnici i na cijelo društvo.¹ Ono se često događa u nejednakom odnosu moći, a kao svoju posljedicu nerijetko ima patnju i narušavanje osobnih i društvenih prava.² Nasilje nad starijim osobama može biti jednokratna ili više puta ponovljena neprikladna radnja u odnosu koja uzrokuje nepovoljne posljedice za žrtvu.³ S obzirom na prevalenciju nasilja, procjene Svjetske zdravstvene organizacije ukazuju na to da je 15,7 % svjetske populacije starije od 60 godina žrtva nasilja.⁴ Nadalje, podaci ukazuju na to da jedna od šest osoba u dobi od 60 i više godina doživi neki oblik obiteljskog nasilja u posljednjih godinu dana, no budući da je problem nasilja nad starijima često skriven od javnosti⁵ (procjenjuje se da čak 80 % slučajeva ostaje neprijavljeno)⁶ podaci su neujednačeni te ih s oprezom treba interpretirati. Za vrijeme pandemije Covida povećala se stopa nasilja nad starijim osobama budući da je jedna od pet starijih osoba prijavila nasilje u posljednjih godinu dana.⁷

Unatoč pretpostavljenoj pojavnosti nasilja nad starijim osobama tijekom povijesti, povećani društveni interes za ovaj fenomen nastaje posljednjih dvadesetak godina.⁸ Ipak, nedovoljna je svijest o postojanju nasilja nad starijim osobama među stručnjacima. Relativno malobrojna istraživanja ukazuju na pojavu neugodnih osjećaja kod stručnjaka pri nasilju nad starijim osobama, kao

¹ Usp. Sara ALON, Ayelet BERG-WARMAN, Treatment and Prevention of Elder Abuse and Neglect. Where Knowledge and Practice Meet – A Model for Intervention to Prevent and Treat Elder Abuse in Israel, *Journal of Elder Abuse and Neglect*, 26 (2014) 150-171; <https://doi:10.1080/08946566.2013.784087>.

² Usp. Maria Irene CARVALHO, An Exploratory Study of Social Workers' Perceptions of Violence Against Older People in Portugal, *Indidan Journal of Gerontology*, 28 (2014) 414-430.

³ Usp. Amanda PHELAN, Elder abuse and neglect: the nurse's responsibility in care of the older person, *International Journal of Older People Nursing*, 4 (2009) 115-119; <https://doi:10.1111/j.1748-3743.2009.00164.x>.

⁴ Usp. World Health Organization. Elder abuse fact sheet (15.06.2018), https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0008/373904/fs-elder-abuse-eng.pdf (04.10.2022).

⁵ Usp. World Health Organization, *The Toronto Declaration on the Global Prevention of Elder Abuse*, (17.11.2002), <https://cnpea.ca/en/resources/reports/327-the-toronto-declaration-for-the-prevention-of-elder-abuse> (04.10.2020).

⁶ Usp. E-Shien CHANG, Becca R. LEVY, High prevalence of elder abuse during the COVID-19 pandemic. Risk and resilience factors, *The American Journal of Geriatric Psychiatry*, 11 (2021) 1152-1159; <https://doi:10.1016/j.jagp.2021.01.007>.

⁷ Usp. Marie BEAULIEU, Nancy LECLERC, Ethical and psychosocial issues raised by the practice in cases of mistreatment of older adults, *Journal of Gerontological Social Work*, 46 (2006) 161-186; https://doi:10.1300/J083v46n03_10.

⁸ Usp. Duncan BOLDY i dr., Addressing elder abuse. Western Australian case study, *Australasian Journal of Aging*, 24 (2005) 3-8; <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/j.1741-6612.2005.00058.x>.

i niz etičkih dilema i pitanja s kojima se susreću u svom radu.⁹ Pored različitih aspekata u pitanjima poput ovih: kako ga spriječiti, tko je sve odgovoran u procesu nastanka i saniranja posljedica nasilja te u pitanjima o zakonskom aspektu nasilja ili prijavljivanja doživljenog nasilja, pojavljuju se i pitanja o vrijednosti i etici profesionalnih pomagača. U radu ćemo se stoga osvrnuti na ključna etička pitanja koja se povezuju s radom stručnjaka u području nasilja nad starijim osobama, mogućih etičkih dilema i izazova u donošenju odluka te mogućih implikacija. Senzibilizacija i razumijevanje ovih pitanja doprinijet će unaprijeđenju rada stručnjaka sa starijim osobama u žrtvama nasilja.

1. Etika i važnost etičkog postupanja u profesionalnom radu

Etika je grana filozofije koja se bavi pitanjima moralnog ponašanja te nudi sredstva za donošenje teških moralnih odluka, osobnih i profesionalnih. Istražuje različite običaje i karakteristike raznih kultura i supkultura te pruža smjernice za pravilno ponašanje i postupanje u skladu s prihvaćenim vrijednostima. Neke od profesionalnih vrijednosti koje se odnose na rad s korisnicima pomagačkih profesija obuhvaćaju zaštitu privatnosti, autonomiju ili samoodređenje, dobrobit i profesionalnu odgovornost. Također, u etički utemeljenom donošenju odluka često se spominju slični etički principi, poput principa autonomije ili samoodređenja i dobrobiti korisnika, smanjenja štetnosti te ostvarivanja pravde i pravednosti.¹⁰ Ponekad neki od ovih principa mogu biti u međusobnom sukobu.¹¹ Princip autonomije povezan je s konceptom individualnih prava, poput prava na privatnost, prava na dobivanje potpunih informacija te prava na samostalno odlučivanje uz istovremeno poštivanje rada stručnjaka. Principi dobrobiti i smanjenja štetnosti usko su međusobno povezani i uvjetuju djelovanje stručnjaka radi postizanja što većeg blagostanja korisnika, dok princip pravednosti uključuje pravednu raspodjelu oskudnih resursa i promicanje jednakosti sviju.

U pomagačkim profesijama osobita se pažnja pridaje dvama aspektima etike koji se obično nazivaju etikom skrbi i etikom vrline. Etika skrbi sadrži dva glavna elementa, a to su emocionalna povezanost, odnosno empatija koja omogućava sposobnost razumijevanja subjektivnih iskustava drugih te djelovanje pru-

⁹ Usp. Sean KENNELLY, Brian SWEENEY, Desmond O'NEIL, Elder abuse. Knowledge, skills, and attitudes of healthcare workers, *Medicine Irish medical journal*, 100 (2007) 356; PMID:17380920.

¹⁰ Usp. William LAUDER, Role of Judgements and Applied Ethics, *Nursing Standard*, 19 (2005) 45-51; <https://doi.org/10.7748/ns2005.01.19.18.45.c3785>.

¹¹ Usp. Shannon McDERMOTT, Ethical Decision Making in Situations of Self-neglect and Squalor among Older People, *Ethics and Social Welfare*, 5 (2011) 52-71; <https://doi.org/10.1080/017496535.2011.546179>.

žanjem skrbi kroz trajan i izravan rad da bi se zadovoljile potrebe korisnika.¹² Etika vrline se umjesto na dužnosti i pravila usredotočuje na motive i namjere, točnije na karakteristike osobe koje smatra ključnim u prosudbi i donošenju pravednih odluka.¹³ Bavi se pitanjima kako pojedinac bira načela postupanja u nekoj situaciji te koje načelo izabrali u slučaju isključivosti između više njih, vodeći se pritom vlastitim moralnim vrijednostima. Ovo je značajno zato što se ni pojedinci s dugotrajnim iskustvom zajedničkog rada ne slažu uvijek pri izboru najboljeg načela u pojedinim složenim situacijama. Etika vrline je bitna za etičko donošenje odluka budući da promiče važnost ispitivanja motivacije, uvida i stavova te obuhvaća pluralistički pristup koji može povezati razne teorije relevantne za profesionalnu etiku uz razvijanje sposobnosti pojedinca za donošenje odluka.¹⁴ Za uspješno rješavanje etičkih dilema u odlučivanju potrebno je koristiti profesionalna znanja prigodom prosuđivanja boljeg izbora između alternativnih akcija i djelovanja.¹⁵

Također, u upoznavanju korisnika s njegovim pravima, nužno je sveobuhvatno prikupiti informacije o povijesti samog korisnika i njegovim kompetencijama da bi mu se moglo ponuditi druge mogućnosti koje odražavaju korisnikovu perspektivu kulture, vrijednosti i života u zajednici. U tome je za stručnjake od pomoći i korištenje etičkog kodeksa kao i pravnih normi radi odabira intervencija koje će dovesti do dobrih ishoda.¹⁶ Profesionalna etička odgovornost, među ostalim, sadrži i obvezu smanjenja štete uz istodobno osnaživanje osobe¹⁷ te čini niz drugih obveza kojima su obuhvaćeni etički aspekti profesionalne prakse. Oni se često sažimaju u etički kodeks profesije služeći tako kao pomoć stručnjacima prigodom odabira moralno opravdanog izbora u obavljanju svoje djelatnosti.¹⁸ A etičku praksu čine oslušivanje, traženje kompromisa te prihvaćanje one vizije koja služi kao putokaz za najbolju intervenciju pomagača i u konačnici za dobrobit korisnika.

¹² Usp. Nancy JECKER, Donnie J. SELF, Separating Care and Cure. An Analysis of Historical and Contemporary Images of Nursing and Medicine, *Journal of Medicine and Philosophy*, 16 (1991) 285-306; <https://doi.org/10.1093/jmp/16.3.285>.

¹³ Usp. Katherine V. SMITH, Nelda S. GODFREY, Being a Good Nurse and Doing the Right Thing. A *Qualitative Study Nursing Ethics*, 9 (2002) 301-312; <https://doi.org/10.1191/0969733002ne512oa>.

¹⁴ Usp. McDermott, *nav. dj.*

¹⁵ Usp. Rene L. BERGERON, Betsey GRAY, Ethical Dilemmas of Reporting Suspected Elder Abuse, *Social Work*, 48 (2003) 96-105; <https://doi.org/10.1093/sw/48.1.96>.

¹⁶ Usp. Rene L. BERGERON, Self-determination and elder abuse. Do we know enough?, *Journal of Gerontological Social Work*, 46 (2006) 81-102; https://doi.org/10.1300/J083v46n03_05.

¹⁷ Usp. Wilson, *nav. dj.*

¹⁸ Usp. Nino ŽGANEC, Etika pomažućih profesija – primjer socijalnog rada, *Ljetopis socijalnog rada*, 6 (1999) 17-27.

2. Etičke dileme u pomagačkoj praksi rada sa starijim osobama

Etička dilema jest izbor između dvaju ili više načina djelovanja u kojem svaki odabir zahtijeva kompromis.¹⁹ S druge strane, etičku dilemu se definira kao skup izbora u kojem nijedan odabir neće rezultirati potpuno dobrim ishodima. Često je stručnjacima nelagodno obavljati rad s potencijalnom dvosmislenošću ili etičkim dilemama u području zaštite starijih osoba te tako preferiraju sigurnost, jasnoću te koncept »crno na bijelo«.²⁰ Nepostojanje jasnih smjernica za djelovanje i odlučivanje može voditi prema razvijanju osobnih i nedovoljno provjerenih strategija pomagača.²¹

U pomagačkim profesijama čest je slučaj etičkih dilema koje su odraz kontradiktornih vrijednosti društva. Tako će etička dilema nastati u situacijama neravnoteže ili sukoba osnovnih etičkih principa, teorija profesije, percepcije korisnika, definiciji problema, izboru prioriteta ili vrsti strategije. Budući da koncept etike sadrži pitanje opravdanosti i ispravnosti nekog djelovanja, profesionalna je etika uže usmjerena na konkretan etički ispravan način djelovanja pripadnika profesije. Iako se profesionalni pomagači nerijetko (obično zbog nedostatka vremena, opterećenosti brojem slučajeva itd.) oslanjaju na praktično iskustvo te mudrost ili zdrav razum, ipak je važno naglasiti da postoji obveza pažljivog etičkog sagledavanja svakog pojedinog slučaja, barem zbog specifičnosti i individualnosti svakog slučaja.²²

Skrb za korisnike starije životne dobi povezana je i s pogreškama poput ignoriranja znakova, osobito onih koji su povezani s doživljenim nasiljem. Stoga su dobro razumijevanje svih aspekata kvalitete života starije osobe, poznavanje procesa starenja, problematike nasilja, ali i osobne karakteristike – poput znanja, vještina, poštovanja i odgovornosti stručnjaka – preduvjeti za poduzimanje učinkovite intervencije.²³ Osim spomenutih preduvjeta postoji još i supervizija, odgovarajuće radno okruženje, edukacija, protokoli o postupanju, odgovarajuća tehnologija i sl. koji mogu olakšati, odnosno utjecati na postupanje stručnjaka u slučajevima nasilja.²⁴

¹⁹ Usp. Sara BANKS, Everyday Ethics in Professional Life. *Social Work as Ethics Work, Ethics and Social Welfare*, 10 (2016) 35-52; <https://doi.org/10.1080/17496535.2015.1126623>.

²⁰ Usp. Britt-Inger SAVEMAN, Ingalill R. HALLBERG, Astrid NORBERG, Narratives by district nurses about elder abuse within families, *Clinical Nursing Research*, 5 (1996) 220-236; <https://doi.org/10.1177%2F105477389600500208>.

²¹ Usp. Campbell KILLICK, Brian J. TAYLOR, Judgements of Social Care Professionals on Elder Abuse Referrals. A Factorial Survey, *British Journal of Social Work*, 42 (2011) 814-832; <https://doi:10.1093/bjsw/bcr109>.

²² Usp. Žganec, *nav. dj.*

²³ Usp. Tatjana IVANKOVIĆ ZRNIĆ, Nedostatak profesionalizma i etike u tretmanu starijeg pacijenta, *Nursing Journal*, 2 (2015) 33-37.

²⁴ Usp. Radka BUŽGOVA, Katerina IVANOVA, Elder abuse and mistreatment in residential settings, *Nursing Ethics*, 16 (2009) 110-126; <https://doi10.1177/0969733008097996>.

Jedna od glavnih etičkih dilema stručnjaka kod nasilja nad starijim osobama jest poštivanje odluke autonomije ili samoodređenja koje ponekad znači odustajanje od profesionalnih intervencija. Ako je odustajanje od intervencije potencijalna opasnost za ponovno nasilje nad starijom osobom to znači da poštivanje prava osobe na samoodređenje nije njen najbolji interes, odnosno zaštita od nasilja. U takvim slučajevima uputno je da stručnjaci traže pomoć u razrješavanju etičkih dilema koja prava i koje vrijednosti treba prvenstveno štiti. Stručnjacima je također važno da usklade planove postupanja, osiguraju njihovu implementaciju te da ih mogu kontinuirano prilagođavati. Planovi zaštite korisnika trebali bi uključivati specifične postupke kojima će se žrtva zaštititi od potencijalnog budućeg nasilja te bi trebali osiguravati učinkovitost, osjetljivost i kreativnost.²⁵ Ako korisnikova odluka ugrožava njegove individualne i socijalne interese u sukob dolaze dva etička načela, načelo autonomije ili samoodređenja (npr. pravo starije osobe žrtve nasilja da ne prijavi nasilje) i načelo dobrobiti te tada stručnjak ili stručni tim treba odlučiti koji izbor je u najboljem interesu za pojedinca i društvo.

U situacijama kada je život starije osobe ugrožen uslijed nasilja u obitelji – s vidljivim posljedicama teških tjelesnih ozljeda, pothranjenosti, osobite zanezarenosti, kognitivne nesposobnosti – stručnjaci koji to uoče nemaju dileme oko svojega postupanja. No, u »suptilnijim« situacijama npr. psihičkog nasilja, kada je starija osoba izložena vikanju, ignoriranju, zabranama, svjesna je toga i ne želi to prijaviti, pravo na autonomiju ili samoodređenje starije osobe sukobljava se zakonskoj obvezi stručnjaka da prijavi nasilje ako ima saznanja o tome i tu nastaje etička dilema oko postupanja. Treba uzeti u obzir osnaživanje starije osobe da potvrdi, a onda prijavi nasilje i ponekad je to proces širi od jednog susreta stručnjaka i starije osobe. Još jedno etičko načelo koje izaziva brojne dileme jest načelo povjerljivosti s obzirom na to da ono ima važnu ulogu u odnosu između stručnjaka i korisnika.²⁶ Zakonska obveza prijavljivanja nasilja od strane stručnjaka i informiranje starije osobe o tome može utjecati na žrtvu da prešuti nasilje kojem je izložena, odnosno da nema povjerenja u stručnjaka jer se srami ili boji posljedica prijave. U tom smislu, profesionalna odgovornost onemogućava apsolutnu povjerljivost u odnosu stručnjaka i starije osobe žrtve nasilja.

Etički izazov pred stručnjacima u području nasilja nad starijim osobama jest princip vrijednosti po kojem će postupati prigodom izbora između individualne slobode osobe te općenitog dobra osobe i društva u cjelini. Nadalje, kada je osoba kognitivno sposobna, njena želja i odluka se trebaju poštovati čak

²⁵ Usp. Michael PRESTON – SHOOT, Closing the circle. Social workers' responses to multi-agency procedures on older age abuse, *British Journal of Social Work*, 32 (2002) 299-320; <https://doi.org/10.1093/bjsw/32.3.299>.

²⁶ Usp. Afsaneh SAGHAFI i dr. Examining the ethical challenges in managing elder abuse. A systematic review, *Journal of Medical Ethics and History of Medicine*, 12 (2019) 1-18; PMID:31346400, PMCID:PMC6642445.

i u situacijama odabira izbora u kojem i dalje postoje rizični čimbenici. Nije nužno sukobiti pravo na samoodređenje i dužnost pružanja zaštite osobi, ali je vjerojatna etička dilema u takvom odnosu između profesionalnog pomagača i korisnika – starije osobe žrtve nasilja – pa je stoga korisna preporuka ranije prevencije kroz edukaciju i podršku.²⁷

Primjerice, dvije su velike etičke dileme u pronalaženju najboljeg rješenja i odluke pri nasilju nad starijim osobama. Prva dilema može nastati pri utvrđivanju nasilja, a sljedeća kada je slučaj nasilja potvrđen.²⁸ Pojavi li se sumnja na nasilje, dužnosti stručnjaka se nižu od identifikacije problema, izbora načina i odluke o djelovanju te uključivanju žrtve, počinitelja i drugih stručnjaka u proces. Dakako, postoje problemi u prepoznavanju nasilja nad starijim osobama, ograničenost dostupnih usluga te nezajamčenost uspješnih ishoda intervencija. Etički izazovi postoje i u slučaju sumnje na nasilje, no oni postaju veći kada nasilje bude potvrđeno. Bude li nasilje potvrđeno, stručnjaci se uglavnom vode smjernicama i procedurama koje im tada olakšavaju rješavanje profesionalne i etičke dileme u postupanju. Iako pri jasnom nasilju nad bilo kojom osobom, pa i onom starije životne dobi, nema etičke dileme već zakonom definirano obvezno postupanje, tj. prijava i zaštita žrtve, prethodno smo naglasili da kod blažih oblika nasilja, kada nema jasnih i vidljivih dokaza, starija osoba može svjesno odabrati neprijavlivanje i »ostati« u takvom okruženju unatoč ozbiljnoj sumnji stručnjaka o postojanju nasilja.

Dužnosti stručnjaka u radu sa starijim osobama žrtvama nasilja su razvijanje kreativnog pristupa u intervencijama, pružanje mogućnosti korisnicima za razvijanje međusobnog povjerenja bez nametanja te poštivanje korisnikovih individualnih prava.²⁹ Način uspješnog rješavanja etičke dileme takozvanom otvorenom razmjenom ističe Habermanov model komunikativne etike koji ispravan odgovor na etičku dilemu manje veže uz obvezu poštivanja nerijetko apstraktnih načela nego veću važnost pridaje otvorenoj i slobodnoj komunikaciji.³⁰ Stručnjaci u radu sa starijim osobama ističu da je izgradnja odnosa s pojedincem presudna, ali pri tome treba biti svjestan i vremenskih ograničenja koja mogu utjecati na njegovu kvalitetu. Korisnije i svrhovitije je upitati stariju osobu o nasilju, nego tražiti znakove koji bi ga dokazivali (poput modrica).³¹ Također, snažno partnerstvo između stručnjaka i korisnika pruža osnovu za

²⁷ Usp. Nola M. RIES, Elder abuse and lawyers' ethical responsibilities. Incorporating screening into practice, *Legal Ethics*, 21 (2018) 23-45; <https://doi.org/10.1080/1460728x.2018.1502965>.

²⁸ Usp. Wilson, *nav. dj.*

²⁹ Usp. Georgia J. ANETZBERGER, Carol DAYTON, Paulette McMONAGLE, A Community Dialogue Series on Ethics and Elder Abuse. Guidelines for Decision-Making, *Journal of Elder Abuse and Neglect*, 9 (1997) 33-50; https://doi.org/10.1300/J084V09N01_03.

³⁰ Usp. Hary M. MOODY, *Ethics in ageing society*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1992.

³¹ Usp. Sarah A. O. VICARY, Janet REYNOLDS, Bruising in older adults. What do social workers need to know?, *The Journal of Adult Protection*, 17 (2015) 351-359; <https://doi.org/10.1108/JAP-11-2014-0035>.

uspješnost intervencija s pozitivnim ishodima.³² U rješavanju etičkih dilema nužno je duboko razumijevanje čimbenika svake pojedine situacije uz razvijanje povjerenja i suradničkog odnosa kao i pristup s poštovanjem i neosuđivanjem korisnika. Etički izazovi zahtijevaju na stalnu borbu za pronalaženje ravnoteže između dužnosti i odgovornosti. Također, za rješavanje etičkih dilema važno je dugotrajno razmišljanje, individualno prosuđivanje, razgovor s korisnicima i podrška drugih stručnjaka.³³ Osim znanja o nasilju nad starijim osobama, nužno je da stručnjaci svakom pojedinačnom slučaju pristupe individualno, pokazujući spremnost za uporabu istovrsnog načina intervencije.³⁴

3. Mjesto i uloga profesionalnih etičkih kodeksa

Etički principi u profesionalnim etičkim kodeksima temelje se na profesionalnim vrijednostima, međutim oni nisu uvijek dovoljno specificirani za svaki pojedini slučaj niti omogućavaju jedinstven model odlučivanja u situacijama u kojima postoje etičke dileme. Neki autori preporučuju da se etičko odlučivanje temelji na nekoliko osnovnih principa: upoznavanje osobne biografije osobe, njezine kulture i životnog iskustva, međusobno razumijevanje svih strana i ostvaren dijalog.³⁵ Stručnjaci se trebaju aktivno i kritički suočavati s etičkim proturječnostima te međusobno podijeliti svoja znanja, ali i nesigurnosti i nejasnoće.³⁶ Nezadovoljavajuće se postupa ako stručnjaci krše etičke principe, odnosno ako se ne pridržavaju standarda dobre prakse. Važno je razumjeti da nijedan skup etičkih standarda ne može potpuno obuhvatiti svaku situaciju u slučajevima kada je starija osoba doživjela nasilje. Etički kodeksi služe kao vrijednosti i načela te smjernice za profesionalno postupanje u raznim situacijama, uz obvezu pridržavanja najboljeg interesa za korisnika i zaštitu njegovih prava.³⁷ Cilj stvaranja etičkog kodeksa je oblikovanje funkcija profesionalnog pomagača, skup kriterija pomoću kojih se pomagačka djelatnost može vrednovati te služe kao svojevrsan vodič u provođenju profesionalne djelatnosti.

³² Usp. Carole Anne KIRK i dr., Social Workers Perceptions of Restorative Approaches with Families in Cases of Elder Abuse. A Qualitative Study, *The Journal of Adult Protection*, 21 (2019) 190-200; <https://doi.org/10.1108/JAP-12-2018-0029>.

³³ Usp. Žganec, *nav. dj.*

³⁴ Usp. Beaulie, *nav. dj.*

³⁵ Usp. Suzy BRAYE, David ORR, Michael PRESTON – SHOOT, Autonomy and Protection in Self-neglect Work. The Ethical Complexity of Decision-making, *Ethics and Social Welfare*, 11 (2017) 320-335; <https://doi.org/10.1080/17496535.2017.1290814>.

³⁶ Usp. Merlinda WEINBERG, Carolyn CAMPBELL, From Codes to Contextual Collaborations. Shifting the Thinking About Ethics in Social Work, *Journal of Progressive Human Services*, 25 (2014) 37-49; <https://doi.org/10.1080/10428232.2014.856739>.

³⁷ Usp. Kirsten DONOVAN, Cheryl REGEHR, Elder Abuse. Clinical, Ethical, and Legal Considerations in Social Work Practice, *Clinical Social Work Journal*, 38 (2010) 174-182; <https://doi.org/10.1007/s10615-010-0269-2>.

Time etički kodeks pomaže i kao sustav kontrole za pojedince, članove profesije i institucije koje predstavljaju profesiju. Prigodom sastavljanja etičkog kodeksa, bilo je potrebno obratiti pozornost na realističnost i ostvarivost definiranih etičkih principa da bi on zaživio u svakodnevnoj praksi provođenjem akcija sukladnih načelima profesionalne etike. Konkretno, u pomagačkim profesijama etički kodeksi, među ostalim, trebaju obuhvatiti razmatranje položaja stručnjaka u obavljanju djelatnosti, položaj korisnika i obilježja društva. Samo stručna kompetencija često je nedostatna u rješavanju problema s obzirom na često sukobljene i suprotstavljene interese, pri čemu profesionalna etika pomaže određivanjem što i kako poduzeti, čiji interes zaštititi, odnosno kako odabrati ispravnu odluku. Naravno, postoje brojni slučajevi za koje nije izravno opisano ispravno etičko postupanje stručnjaka po propisanim standardima. Etički kodeks ujedno služi za zaštitu struke i obranu stručnjaka pred etičkim povjerenstvom.³⁸ U takvim je slučajevima korisno upotrijebiti model etike vrline, koja – osim moralnog izbora djelovanja – uključuje i osobine pojedinca koje pomažu pri konačnoj odluci. U ponekim slučajevima propisana se etička načela zanemaruju u praksi (pa tako i u slučajevima nasilja nad starijim osobama), što se opravdava pokušajem brzog rješavanja problema i sprječavanja dodatnog kompliciranja teške situacije. Dakako da u takvim situacijama postoji ozbiljna opasnost etičke pogreške.

Neka od čestih etičkih pitanja, a koja je korisno obuhvatiti profesionalnim etičkim kodeksom, su primjerice: povjerenje, raspodjela ograničenih resursa, neosuđivanje korisnika, određivanje prioriteta, korisnikovih prava, sukobljenih obveza i očekivanja, izbor djelotvorne procjene i intervencijske metode itd. Sva se ova pitanja mogu primijeniti na problem nasilja nad starijim osobama. S obzirom na to da izbor različitih mogućnosti u profesionalnoj praksi počiva na etičkom odlučivanju, otvaraju se pitanja prioriteta i konačnog odabira na etici utemeljenog postupanja. Potrebno je da stručnjaci koji rade sa starijim osobama budu profesionalni, svjesni postojanja etičkih i pravnih pitanja te da planiraju i organiziraju svoj rad tako da se omogući zaštita starijih osoba, njihova sigurnost kao i poštovanje njihova dostojanstva.³⁹ U tome konzultiranje odredbi etičkog kodeksa uvelike može pomoći.

³⁸ Usp. Naomi M. MEARA, Lyle D. SCHMIDT, Jeanne D. DAY, Principles and virtues. A foundation for ethical decisions, policies, and character, *The Counseling Psychologist*, 24 (1996) 4-77; <https://doi.org/10.1177/0011000096241002>.

³⁹ Usp. Afsaneh SAGHAFI i dr., Examining the ethical challenges in managing elder abuse. A systematic review, *Journal of Medical Ethics and History of Medicine*, 12 (2019) 1-18; PMID:31346400.

4. Nasilje nad starijim osobama i etičke implikacije

Postupak procjene nasilja nad starijim osobama zahtijeva sposobnost uspješnog razlikovanja uobičajenih posljedica procesa starenja od znakova doživljenog nasilja. U tom procesu mogu se javiti različite etičke dileme, osobito u situacijama koje nisu dovoljno jasne u smislu stvarnog postojanja nasilja ili općenito u situacijama koje zbog različitih okolnosti otežavaju potvrđivanje nasilja. U takvim je slučajevima nužno detaljno i precizno istražiti životnu priču korisnika i razmotriti okolnosti koje nisu dovoljno jasne, a mogu upućivati na doživljeno nasilje.⁴⁰ Jednom identificirana žrtva nasilja mora biti na neki način praćena radi postizanja uvida u psihološke, ekonomske i druge posljedice budući da mnoge žrtve osjećaju depresiju, sram i/ili materijalni gubitak (npr. posljedice zloporabe ugovora o dosmrtnom uzdržavanju), ali i zbog evaluacije ishoda pojedine intervencije. Pri tome treba biti jasno da stručnjaci imaju obvezu prijaviti počinjeno nasilje. Međutim, kao što je već spomenuto, sama prijava nasilja nije toliko česta koliko bi trebala biti zbog manjka edukacije, nepostojanja smjernica, intervencija s uspješnim ishodima,⁴¹ poricanjem učinjenog, percepcijom da je nasilje privatna obiteljska stvar i drugih razloga.⁴² Potrebno je poduzimati dodatne provjere mogućih ozljeda kod starijih osoba da bi se nasilje uspješnije otkrivalo.⁴³ Otegotnu okolnost u procjeni često čini manjak vremena koji im stoji na raspolaganju tijekom rada te održavanje privatnosti za razgovor sa starijom osobom za koju se sumnja da je žrtva nasilja.⁴⁴ Naime, razgovor stručnjaka sa starijom osobom nasamo, bez drugih članova obitelji, iznimno je važan aspekt rada jer prisutan član može biti ometajući čimbenik za iskren i otvoren razgovor, osobito ako je taj ujedno i počinitelj nasilja. U radu sa starijim osobama koje su doživjele nasilje, česte su prepreke i izazovi, poput pogrešnog tumačenja situacije ako počinitelj surađuje ili kada počinitelj i žrtva minimiziraju cjelokupan slučaj⁴⁵ te kada žrtvu sprječava strah, sram ili kognitivna nesposobnost u potpunom priznanju i prijavljivanju nasilja.⁴⁶

⁴⁰ Usp. Jayawardena, Liao, *nav. dj.*

⁴¹ Usp. Gina S. WEI, Jerome E HERBERS, Reporting elder abuse. A medical, legal, and ethical overview, *Journal of the American Medical Women's Association*, 59 (2004) 248-254; PMID:16845753.

⁴² Usp. D. Kay TAYLOR i dr., Assessing barriers to the identification of elder abuse and neglect. A communitywide survey of primary care physician, *Journal of the National Medical Association*, 98 (2006) 403-404; PMID:16573305.

⁴³ Usp. Alice M. CAMPBELL REAY, Kevin BROWNE, The effectiveness of psychological interventions with individuals who physically abuse or neglect their elderly dependents, *Journal of Interpersonal Violence*, 17 (2002) 416-431; <https://doi.org/10.1177/0886260502017004005>.

⁴⁴ Usp. Amy N. SCHMEIDEL i dr., Health Care Professionals' Perspectives on Barriers to Elder Abuse Detection and Reporting in Primary Care Settings, *Journal of Elder Abuse and Neglect*, 24 (2012) 17-36; doi:10.1080/08946566.2011.608044.

⁴⁵ Usp. Georgia J. ANETZBERGER i dr., Multidisciplinary teams in the clinical management of elder abuse, *Clinical Gerontologist*, 28 (2005) 157-171.

⁴⁶ Usp. Ries, *nav. dj.*

U kontekstu nasilja i etičkih implikacija, ali i društvene važnosti, potrebno je kontinuirano ulaganje u prevenciju nasilja nad starijim osobama na svim razinama. Primarna prevencija uključuje podizanje svijesti, zagovaranje, edukaciju i zakonodavstvo, a intervencije u fazi primarne prevencije mogu se odnositi na promatranje, razgovore i procjenu od strane profesionalaca da bi se što uspješnije spriječilo ili reduciralo nasilje nad starijom osobom.⁴⁷ Sekundarna prevencija, kojoj je cilj promicanje prikladnog tretmana u slučaju potvrde nasilja nad starijom osobom, obuhvaća izravnu pomoć žrtvi, intervjuiranje i procjenjivanje, pomoć pri izradi sigurnosnog plana, usvajanje vještina i tehnika za osnaživanje i smanjenje stresa te pružanje socijalnih i pravnih usluga. Posljednja, tercijarna prevencija obuhvaća postupke usmjerene smanjivanju budućih događaja nasilja i promoviranje rehabilitacije. Akcije stručnjaka u tercijarnoj prevenciji su participacija u interdisciplinarnim timovima, koordinacija aktivnosti u zajednici i promoviranje pravnih sankcija za počinitelje nasilja.⁴⁸ Jedno od čestih etičkih pitanja veže se uz slučaj da se tijekom tercijarne intervencije stariju osobu ugroženu nasiljem smješta u instituciju radi buduće zaštite, gdje pritom ona doživljava daljnje poteškoće zbog nove prilagodbe.⁴⁹ Među važnim ciljevima intervencije u situacijama nasilja nad starijim osobama su oni koji potiču promjene i razvoj osobe, podržavanje korisnikovih kapaciteta za aktivno djelovanje te osnaživanje starijih osoba.⁵⁰ Intervencije koje se mogu koristiti u slučajevima nasilja nad starijim osobama su individualna terapije, obiteljska terapija ili savjetovanje usmjereno na učenje vještina ponašanja, zatim kognitivna terapija radi rekonstruiranja dosadašnjeg razmišljanja te uspostave emocionalne ravnoteže. Strategije intervencija u području nasilja nad starijim osobama uključuju primjenu dostupnih usluga, zakonskih i kliničkih procedura da bi se ublažile posljedice nasilja ili spriječilo njegovo ponavljanje. Stručnjaci su dužni raditi na razvoju intervencija zajedno sa žrtvom i počiniteljem i to, ako je moguće, s obje te strane. Ako je starija osoba u trenutnoj opasnosti, potrebno je neodgodiva intervencija poput smještaja u sigurnu kuću, uključivanje ostalih članova obitelji s pristankom korisnika te obavijest nadležnim ustanovama. S druge strane, ako je sigurnost korisnika zajamčena, najuspješnija metoda je postupno razvijanje suradničkog odnosa ispunjenog povjerenjem te planiranje djelovanja u kojem je korisno educirati korisnika o nasilju nad starijim osobama.⁵¹ Intervencijske strategije trebaju biti usmjerene osnaživanju starije osobe

⁴⁷ Usp. Margaret W. BAKER, Elder Mistreatment. Risk, Vulnerability, and Early Mortality, *Journal of the American Psychiatric Nurses Association*, 12 (2007) 313-321; <https://doi.org/10.1177%2F1078390306297519>.

⁴⁸ Usp. Margaret W. BAKER, Margaret M. HEITKEMPER, The roles of nurses on interprofessional teams to combat elder mistreatment, *Nursing Outlook*, 53 (2005) 253-259; <https://doi.org/10.1016/j.outlook.2005.04.001>.

⁴⁹ Usp. Thompson, *nav. dj.*

⁵⁰ Usp. Carvalho, *nav. dj.*

⁵¹ Usp. Donovan, *nav. dj.*

uz učenje novih vještina za potencijalne buduće slične situacije. Radi jačanja samopouzdanja i zadovoljstva životom te smanjenja depresije kod starijih osoba žrtvi nasilja korisna je terapija tehnikom reminiscencije da bi povratili veću kontrolu nad vlastitim životom te se spremnije zauzimali za vlastita prava.⁵² Uz spomenuto, nužno je načiniti osnovne smjernice kao i standardizirani protokol za djelovanje i poduzimanje intervencija za stručnjake u radu sa starijim osobama. Uvođenje supervizije stručnjaka kao kontinuiranog procesa profesionalne podrške i učenja je neizostavan dio profesionalnog rada i mogućeg načina razrješavanja etičkih dilema i donošenja odluka u skladu s etičkim standardima struke i traganju za etičnijom praksom.

5. Izazovi donošenja etičkih odluka u situacijama nasilja nad starijim osobama

Od profesionalnih pomagača se očekuje postupanje sukladno etičkom kodeksu, čime se jamči osiguravanje dobrobiti i individualnih korisnika i skupine, npr. korisnika domova za starije osobe. Široki okviri etičkih kodeksa sadrže niz profesionalnih vrijednosti, međutim ponekad nisu dovoljno specifični u kontekstu konkretnih slučajeva pa onda niti model etičkog odlučivanja nije uvijek posve jasan niti ostvariv u praksi. Pretpostavke za etičko odlučivanje su dobro upoznavanje životne situacije korisnika, njegove kulture i njegova životnog iskustva, razumijevanje i međusoban dijalog itd.⁵³ Od stručnjaka se traži da aktivno i kritički pristupe u suočavanju s etičkim proturječnostima te da podijele svoja znanja, ali i nesigurnosti i nejasnoće. Etički kodeksi sadrže vrijednosti, načela, standarde za odlučivanje i profesionalno postupanje stručnjaka u nekim situacijama uz obvezu pridržavanja najboljeg interesa korisnika i zaštitu njegovih prava.

Proces rješavanja etičkih dilema ima više faza, a to su identifikacija problema i čimbenika koji pridonose njegovu razvoju, obilježja korisnika, obilježja drugih stručnjaka, relevantnih vrijednosti korisnika i stručnjaka, ključnih ciljeva i zadataka, odabir alternativnih strategija postupanja i konkretnih intervencija, procjena uspješnosti svake ponuđene alternative, odabir strana koje trebaju biti uključene u proces odlučivanja, konačan odabir prikladne i primjerene strategije, primjena strategije, praćenje nepredviđenih posljedica te vrednovanje rezultata.⁵⁴ Sam proces donošenja etički utemeljenih odluka nije niti jednostavan, a često niti brz, što omogućuje dodatnu štetu za korisnika.

⁵² Usp. Josh McGUIRE, *Ethical Considerations When Working With Older Adults in Psychology, Ethics and Behaviour*, 19 (2009) 2, 112-128; <https://doi.org/10.1080/10508420902772702>.

⁵³ Usp. Chris CLARK, *From Rule to Encounters. Ethical Decision-making as a Hermeneutic Process*, *British Journal of Social Work*, (2012) 115-135; <https://doi.org/10.1177/1468017310383003>.

⁵⁴ Usp. Žganec, *nav. dj.*

Jedan od važnih čimbenika u procesu donošenja etički utemeljenih odluka jest svakako iskustvo profesionalnog pomagača, dostupnost pomoći i podrške (primjerice supervizije), dostupnost programa cjeloživotnog obrazovanja te drugi čimbenici koji mogu profesionalnog pomagača osnažiti u njegovom radu. Pri tome važnu ulogu igra i zakonski okvir, kao i materijalni te financijski resursi koji mogu bitno olakšati ili otežati cijeli proces donošenja odluka.

Donošenje etički utemeljenih odluka nije u svakom pojedinačnom slučaju potpuno podudarno s odlukama koje proizlaze iz stručnih prosudbi. Naime, stručnjak u svojoj profesionalnoj prosudbi može doći do zaključka koji će ga voditi prema postupcima koji su po njegovoj prosudbi najbolji za korisnika. No, to se ne mora nužno poklapati s principom autonomije/samoodređenja korisnika i njegova osobnog definiranja najboljeg interesa. Također, u pojedinim se situacijama stručna procjena ne mora nužno poklapati s interesima obitelji korisnika, zajednice ili društva. U takvim se situacijama postupku donošenja odluka treba pristupati izuzetno obazrivo i potrebno je imati jasno etičko utemeljenje za njihov odabir. Pojava nasilja nad starijim osobama pripada u izuzetno kompleksne situacije u kojima se, kao što je već navedeno, isprepliću brojni čimbenici, interesi i okolnosti koje stručnjaka lako mogu dovesti do pogrešnih zaključaka pa – posljedično – i do izbora pogrešnih odluka u vrsti intervencija ili preporuka za korisnika.

Zaključna razmatranja

Etički izazovi u slučajevima nasilja nad starijim osobama sadrže raznolikost te međusobnu povezanost. Već prilikom identificiranja žrtve nasilja, ali i prijave nasilja, mogu nastati etičke dileme u kojima se mogu ispreplitati npr. profesionalna odgovornost stručnjaka, korisnička perspektiva – uključujući pravo na autonomiju/samoodređenje starije osobe-žrtve nasilja, perspektiva počinitelja te neravnoteža moći žrtve. Dakako, dodatni etički izazov čine problemi nejednačenosti definicija, zakona i smjernica u području nasilja nad starijima. S jasnim pregledom zakonodavnog ustrojstva, stručnjaci bi u području nasilja mogli brže i s većom lakoćom rješavati pojedinačne situacije. Također, stručnjacima je, uza sve dužnosti, potrebna i usluga podrške da bi im se omogućilo rasterećenje zahtjevnosti svakodnevice i pružilo dodatno osnaženje za buduće izazove.

Stručnjaci različitih profesija međusobno dijele odgovornost i dužnost prijave nasilja te bi na taj način trebali i djelovati. Stoga, zajedničkom djelovanju pomaže i multidisciplinarni pristup s razmjenom znanja, iskustava i potrebitih informacija za što učinkovitije i odgovornije djelovanje. Upravo etika suradnje unutar multidisciplinarnog tima pomaže u razjašnjavanju i problematiziranju različitih etičkih izazova s kojima se suočavaju stručnjaci u svom profesional-

nom postupanju u slučajevima nasilja – kroz sustav socijalne skrbi, zdravstva, pravosuđa. Da bi stručnjaci bili sigurniji u ispravnost svojih odluka, korisno je odgovoriti na neka pitanja, poput osviještenosti postojećih principa, prava i obveza, a koja imaju utjecaj na etičke dileme, primjene relevantnih etičkih pravila, prisutnosti sukoba i interesa te čije je interese potrebno prvenstveno zastupati, rangiranja etičkih principa, potencijalnih posljedica odluka te postojanja opravdanosti promjene etičkih obveza prema drugoj strani. Također, spoznaja nemogućnosti stručnjaka da u svakom trenutku i u svakom individualnom slučaju donesu odgovarajuću etičku odluku, štiti njih od nerealnog idealizma, budući da i najprikladnija rješenja mogu djelovati drugačije u percepciji druge strane.⁵⁵ Pitanja koja stručnjaci sami sebi mogu postaviti da bi bili sigurniji u ispravnost i etičnost vlastite odluke mogu biti o vlastitim vodećim moralnim vrijednostima, ciljanoj osobi i stručnjaku kakvi žele biti, uspješnosti razlikovanja osobnih vrijednosti od korisnikovih vrijednosti, dobiti starije osobe i stvarnoj pomoći radi poboljšanja njegove kvalitete života. Razmatranjem ovih pitanja, stručnjaci će se osjećati ugodnije i pripravnije za donošenje odluka u kojima će ujedno poštivati slobodu i dostojanstvo korisnika.⁵⁶ Polazeći od teorijskog znanja, zakona, profesionalnog iskustva, vrijednosnih načela propisanih u profesionalnim etičkim kodeksima, poznavanja okvira za donošenje etičkih odluka te napose poznavanja individualnih obilježja i situacije u kojima se nasilje dogodilo ili se događa, stručnjacima bi trebalo biti moguće donijeti ispravnu, etički utemeljenu odluku u najvećem broju slučajeva.

---

⁵⁵ Usp. Žganec, *nav. dj.*

⁵⁶ Usp. Landau, *nav. dj.*

Valentina Grgić* – Silvia Rusac** – Nino Žganec***

Ethical Aspects in the Field of Violence against the Elderly

Summary

The aim of this paper is to deepen the understanding of the problem of violence against the elderly for experts in helping professions, given the frequent conflict of basic ethical principles. It is a multidimensional and complex medical, legal and social problem. The most common conflicting principles occur in the field of the right of the elderly to self-determination and the duties of experts in their protection. The lack of clear and uniform definitions, legal provisions and guidelines for action makes it difficult for experts to work, choose strategies and interventions in a particular situation. In addition to these ethical challenges, there is the challenge of reporting, with experts lacking clear guidance and protection, lack of education in the specific field of violence against the elderly, and the impracticability of the multidisciplinary approach. Furthermore, the challenge in the work of experts is represented by the low level of public awareness about this issue and the perception of the elderly as people who do not want help or are not inclined to report. Starting from theoretical knowledge, professional experience, value principles prescribed in professional codes of ethics, knowledge of the framework for ethical decision-making and especially knowledge of individual characteristics and situations in which violence occurred or occurs, experts should be able to make, in the majority of cases, the right, ethically based decision.

Key words: ethical challenges, experts, the elderly, violence.

(*na engl. prev. Martina Velenik Buršić*)

---

* Valentina Grgić, Master of Social Work; Address: Nikole Šopa 9, HR-10360 Sesvete, Croatia; E-mail: vkolak17@gmail.com.

** Silvia Rusac, PhD, Full Prof., University of Zagreb, Faculty of Law, Department of Social Work; Address: Nazorova 51, HR-10000 Zagreb, Croatia; E-mail: srusac@pravo.hr.

*** Nino Žganec, PhD, Full Prof., University of Zagreb, Faculty of Law, Department of Social Work; Address: Nazorova 51, HR-10000 Zagreb, Croatia; E-mail: nzganec@pravo.hr.